

RECHTSKUNDIG WEEKBLAD

REDACTIE: RIDDER RENÉ VICTOR, HOOFDREDACTEUR

E. BOONEN, C. CAENEPEEL

REDACTIEADRES: PROF. MR. RIDDER RENÉ VICTOR, BRITSELEI 40, 2000 ANTWERPEN

VOOR EEN LEEFBAAR MILIEU: EEN VERLOREN STRIJD?

Rede uitgesproken door mr. P. THEUWISSEN op de plechtige openingszitting van het Vlaams Pleitgenootschap bij de Balie te Brussel op 7 december 1973

De Titanenzoon Prometheus ontstol de goden het vuur en bracht het naar de aarde. Hierdoor kwam voor de mens een grote macht ter beschikking waarmee hij zou trachten de natuur te beheersen. Maar om deze macht te snuiken, stuurden de goden aan het mensdom de doos van Pandora, waaruit na opening tal van ziekten, rampen en plagen ontsnapten en zich over de aarde verspreidden.

In 1953 begonnen de vissers in de grote baai van Minomata in Japan de symptomen van een eigenaardige ziekte te vertonen: gebrek aan zelfvertrouwen, angst, prikkelbaarheid, hallucinaties, gevolgd voor velen onder hen door krankzinnigheid, verlamming en de dood. Deze mensen hadden zich "schuldig" gemaakt aan het eten van schelpdieren, die kwik hadden geaccumuleerd dat afkomstig was van lozing door chemische bedrijven. Op 16 oktober 1973, twintig jaar na de vaststelling van deze eerste symptomen, werden in de Japanse stad Koemanotot opnieuw 44 inwoners op de lijst geplaatst van hen die door deze ziekte werden aangetast, waardoor in het district Koemanotot alleen reeds het aantal slachtoffers op 583 werd gebracht, waarvan 77 met dodelijke afloop.

Met het geven van dergelijke voorbeelden zou men zeer gemakkelijk enkele uren kunnen vullen. Men vindt ze terug in kranten en tijdschriften waar bijna dagelijks nieuwe onthullingen worden gedaan, meestal omgeven door een waas van geheimzinnigheid en over het algemeen gevolgd door geruststellende verklaringen van industriëlen, technologen, politici en geïnteresseerden allerhande. Het is alsof wij ons plots bewust geworden zijn van onze omgeving en wij beginnen ons vreemde vragen te stellen over onze toekomst: Overleven wij dit? Zij wij te talrijk geworden op deze aarde? Of zijn we te welvarend geworden? Welk erfdeel hebben wij de komende generaties toebedacht?

Liever dan een toch noodzakelijk onvolledige inventaris te geven van alle milieuverontreinigende elementen, waarvan de meeste U overigens wel bekend zullen zijn, lijkt het mij meer de moeite waard om te trachten de juiste aard en betekenis, evenals de diepere oorzaken van deze milieucrisis op te sporen en enkele krachtlijnen voor mogelijke oplossingen aan te geven.

1. Aard en betekenis van de milieucrisis

Om te begrijpen wat de milieucrisis juist inhoudt, is het onontbeerlijk vooraf een inzicht te verwerven in de fundamentele eenheid en alles beheersende wetmatigheid van de natuur. Na miljoenen jaren van evolutie, ontstond er op aarde een ingewikkeld netwerk van vele levensvormen, waarin elk levend organisme en ook de levenloze materie een eigen noodzakelijke plaats inneemt en op zijn beurt een voor andere organismen levensnoodzakelijke functie vervult. Aldus ontstond er een uiterst complex geheel van onderlinge afhankelijkheid en wisselwerking waarin alle levende wezens bij elkaar worden gehouden en waarin zich allerlei processen afspelen, die nauw met elkaar zijn verweven en die het leven in stand houden. Dit noemen we de ecosfeer. Elk levend organisme, nauw verbonden met allerlei verschijnselen en processen in zijn omgeving, moet aan deze ecosfeer zijn aangepast, wil het overleven. Deze milieurelaties impliceren een verscheidenheid van voedselketens, elk met zijn eigen geaardheid, doch onderling verweven tot een netwerk van energie en wisselwerking. Vissen produceren organische afvalstoffen, waaruit rottingsbacteriën stikstof vrijmaken en deze stikstof met zuurstof omzetten in nitraten, die op hun beurt door algen worden omgezet in organische verbindingen. Deze laatste vormen het voedsel voor kleine waterdieren, die op hun beurt

weer door de vissen worden opgegeten. Aldus is deze voedselketen gesloten en wordt er een natuurlijke kringloop gevormd van steeds zich herhalende gebeurtenissen waardoor met medewerking van miljarden organismen het evenwicht in het water in stand wordt gehouden. De ecosfeer bestaat uit een dynamische, steeds zich aanpassende veelheid van dergelijke levensgemeenschappen, die elk geregeld worden door processen die volgens dezelfde basale principes functioneren: een kringloop van energie en stof, waarin elk gevolg weer een oorzaak is; afbraakprodukten van één organisme vormen voedsel voor andere organismen, die op hun beurt stoffen afscheiden, die door weer andere organismen worden opgenomen en doorgegeven.

Dit wankel evenwicht wordt in geval van verstoring normaal automatisch hersteld door in de ecosfeer aanwezige regelmechanismen. Voortplanting en sterfte worden door het milieu op zodanige wijze gemanipuleerd dat de schommelingen in de aantallen steeds binnen zekere grenzen beperkt blijven. Het verminderen van de prooidieren betekent ook minder voedsel voor de roofvijand, die hierdoor in zijn al te grote ontwikkeling wordt geremd, waardoor aan de prooi-soort weer een nieuwe kans wordt gegeven. Belangrijk daarbij is dat hoe rijker de levensgemeenschap is, hoe dichter het net van voedselketens, des te geringer de kans is op verstoring van het evenwicht.

Maar achter deze onderlinge verbanden ligt een gevaar voor vernietigende consequenties, wanneer het wankel evenwicht ernstig wordt verstoord. De introductie van een nieuwe soort, de verstoring van een chemisch evenwicht door het inbrengen van vreemde elementen, kan zulke heftige reacties teweegbrengen dat het systeem niet meer in staat is zich op eigen kracht te herstellen. Wanneer de onderlinge betrekking tussen de dikwijls microscopisch kleine levensvormen onderling en tussen deze kleine werkers en hun omgeving wordt verbroken, ontstaat er een verstoring in de dynamische wisselwerking, die het geheel in stand houdt. Als het evenwicht eenmaal verzwakt of vernietigd is, worden er wegen ingeslagen die leiden naar punten waarna er geen weg terug meer is.

Het behoeft natuurlijk geen betoog dat de mens eveneens zit opgesloten in dit dynamisch geheel en ergens zijn plaats inneemt in een dergelijke voedselketen. Maar de mens leeft niet alleen in zijn milieu, hij manipuleert en exploiteert het ook. Ons leefmilieu omvat dan ook niet enkel de natuur met haar zuiver biologische wetmatigheid en wisselwerkingen, doch tevens datgene wat de mens er heeft ingebracht aan veranderingen en materiële en geestelijke waarden. De vraag of de invloed van de hedendaagse mens op zijn omgeving nog overwegend positief mag genoemd worden, zal ons leiden naar de kern van het probleem.

Schijnbaar leeft de mens in twee verschillende werelden: in de wereld van de natuur, met planten en dieren, aarde, lucht en water, en in een kunstmatige

wereld die hij voor zichzelf heeft opgebouwd, met maatschappelijke instellingen en kunstmatige produkten, met werktuigen en machines, resultaten van zijn kennis, vinding en dromen. De mens heeft er steeds van gedroomd de natuur te beheersen en naar zijn hand te zetten, maar hij heeft blijkbaar nooit beseft dat hij, bij het uitbouwen van zijn omgeving, rekening moest houden met het zojuist beschreven fundamentele evenwicht in de natuur, dat nochtans voor zijn voortbestaan als biologisch gegeven noodzakelijk is. De omvang van deze kunstmatige wereld was echter lange tijd kwantitatief te onbetekenend om grote verschuivingen te veroorzaken in de natuur en kwalitatief paste hij min of meer in het natuurlijk systeem. De natuur was dan ook lange tijd in staat de situatie te beheersen en de afvalprodukten van de menselijke samenleving zelf af te breken en weer in de kringlopen op te nemen.

De invloed van de mens op zijn omgeving is echter op korte tijd naar aard en omvang gewijzigd. De diefstal van Prometheus was slechts een eerste stap in een technologische evolutie die, vooral sedert de tweede wereldoorlog, is uitgegroeid tot een echte revolutie. Terwijl tot voor kort de techniek zich beperkte tot in de natuur aangetroffen materialen, het cultiveren van natuurprodukten en het aanwenden van in de natuur onmiddellijk voorhanden zijnde krachten tot het verwerven van levensnoodzakelijke goederen, is de natuur thans neutrale grondstof geworden waarvan vrijwel alle andere grondstof kan worden gemaakt en die vrijwel uitsluitend wordt benaderd vanuit het oogpunt van de hoeveelheid energie die zij vertegenwoordigt en de hoeveelheid winst die zij kan opleveren. Hoofdzakelijk met het doel op zo kort mogelijk termijn zoveel mogelijk materiële goederen te verwerven, is de mens de natuur uitputtend gaan benutten, daarbij totaal vreemde invloeden in de ecosystemen binnenbrengend, waardoor het door de natuur zorgvuldig opgebouwde evenwicht aan het wankelen wordt gebracht. Door bepaalde activiteiten heeft hij de produktie van het systeem kunstmatig uitgeput en een rechtstreekse aanslag op de produktiviteit ervan gepleegd. Anderzijds heeft hij de hoeveelheid van bepaalde bestanddelen in een systeem kunstmatig opgevoerd, bv. door overvloedig gebruik van kunstmest, en tenslotte heeft hij, in een onweerstaanbare drang de natuur te imiteren, volkomen vreemde stoffen en verbindingen, die in de natuur niet thuishoren, in de systemen binnengebracht, alwaar ze onmogelijk of zeer moeilijk kunnen worden afgebroken.

De Amerikaanse ecoloog Barry Commoner drukt dit zeer kernachtig uit als volgt:

"De natuurlijke kringlopen passen moeilijk in de denkwereld van de moderne mens, die leeft in een tijdperk van een allesoverheersende technologie en economische wedijver, die moet leiden tot steeds grotere produktie, steeds betere kwaliteit, steeds toenemende keuzemogelijkheid en waarin machine A altijd

produkt B opgeeft enkele machines, noch vermenigvuldigt en dan worden verarmen (...)

Maar alles is. Door een gekende krachtig schip het verankert steeds in stijgen energieverbruik van de aanwezigheid, enor naar consumptie bergen vuil en hol geslagen ging van de aarde. Enkel van 1910 tot 1950 stige hoeveelheid ongeveer 9.0 om echter in 1940 tot 1970 namelijk onafgebroken landen sl 5 ton steenk afkomstig va mest met 70 jard ton ko wordt er 5 voor de hoe duceerd wo te bevatten ner van de per dag pro elf ton staal en huishou van 400 sh Deze toe tieve aard, te weggebr natuurlijke sy De reusacht wordt uitgi door het i verbindings herstellend steeds weer verwerken invloed va vereenvou

met produkt B oplevert en waarin produkt B na gebruik geen enkele betekenis meer heeft noch voor de machine, noch voor de producent, noch voor de consument en dan ook als vanzelfsprekend wordt weggegooid. (...) De miljoenen jaren oude kringlopen worden veranderd in kunstmatige, rechtlijnige gebeurtenissen: we halen ruwe olie uit de grond, destilleren deze tot benzine, gebruiken die om auto's voort te bewegen en brengen daarbij enorme hoeveelheden schadelijke gasen in de atmosfeer".

Maar alles wijst erop dat dit nog maar een begin is. Door een technologische storm van voorheen ongekende kracht in beweging gebracht, "trekt het menselijk schip uit alle macht aan de touwen waarmee het verankerd ligt in de natuur". Alle groeicijfers gaan steeds in stijgende lijn: enorme toename van het energieverbruik, van het gebruik van grondstoffen, van de aanwending van steeds nieuwe stoffen en producten, enorme groei van de steden, van de vraag naar consumptiegoederen, van vervoer en lawaai, van bergen vuil en afvalproducten van een schijnbaar onbegrensd groeiende bevolking, gepaard gaande met de vestiging van de mens op alle bewoonbare delen van de aarde. Enkele cijfers ter illustratie: in dertig jaar tijd, van 1910 tot 1940, is de van stadsafvalwater afkomstige hoeveelheid fosfaten meer dan verdubbeld: van ongeveer 9.000 ton tot ongeveer 20.000 ton per jaar, om echter in de volgende periode van dertig jaar, van 1940 tot 1970, tot meer dan het achtvoudige te stijgen, namelijk ongeveer 170.000 ton per jaar. In dezelfde tijdspanne steeg het energieverbruik in de ontwikkelde landen van een gemiddelde per hoofd van 1,75 tot 5 ton steenkool-equivalent, de geloosde stikstofoxyden afkomstig van uitlaatgassen stegen met 2.100 %, kunstmest met 789 %. Jaarlijks wordt er ongeveer 20 miljard ton kooldioxyde in de atmosfeer uitgebraakt en wordt er 5 miljoen ton olie in zee geloosd. De cijfers voor de hoeveelheden afvalstoffen die dagelijks geproduceerd worden zijn al zó groot dat zij nog nauwelijks te bevatten zijn. Tegen 1980 zal de gemiddelde inwoner van de Verenigde Staten 23 kilo vaste afvalstoffen per dag produceren, terwijl hij naar schatting nu reeds elf ton staal met zich meedraagt in de vorm van auto's en huishoudelijke apparatuur, die het equivalent zijn van 400 slaven.

Deze toename, ogenschijnlijk enkel van kwantitatieve aard, heeft in feite een kwalitatieve verandering teweeggebracht, waardoor op gevaarlijke wijze de natuurlijke systemen van onze planeet worden verstoord. De reusachtige druk die op bodem, water en lucht wordt uitgeoefend, is in feite van karakter veranderd door het in omloop brengen van nieuwe stoffen en verbindingen, waardoor de zojuist beschreven zichzelf herstellende cycli de overlading en mishandeling, hun steeds weer opnieuw opgelegd, nog onmogelijk kunnen verwerken. Deze enorme, hoofdzakelijk destructieve invloed van de mens brengt een steeds toenemende vereenvoudiging, nivellering en snelle verandering mee

van de zojuist beschreven complexe, evenwichtige en langzaam evoluerende kringlopen. Hierdoor worden de ingebouwde bestrijdings- en evenwichtsmechanismen, waardoor de natuur zichzelf in bedwang houdt, verzwakt en wordt op vernietigende wijze inbreuk gepleegd op de stelsels die het leven op aarde schragen.

Het spreekt vanzelf dat wij niet straffeloos en onbeperkt kunnen blijven teren op en knoeien met zo vanzelfsprekende gegevens als water, bodem en lucht, zonder dat de natuur zich wreekt. In de natuur gaat nooit iets verloren, doch wordt hoogstens iets verplaatst om daarna, dikwijls na zeer lange tijd en als een sluipmoordenaar, ergens terug te keren, zeer dikwijls in onze eigen voedselketen. Zelfs de uitgestrekte zeeën en oceanen, waarvan wij maar al te lichtzinnig vergeten dat ze de producent zijn van ruim één vierde van onze zuurstofvoorraad, kunnen wij niet straffeloos omvormen in de laatste gootsteen van onze samenleving. De natuur slaat terug met dezelfde wetmatigheid waarmee normaal het leven wordt doorgegeven. De vergiften en stoffen die de mens zo kwistig en lichtzinnig uitstrooit in de voornaamste samenstellende en voortdurend op elkaar inwerkende elementen van ons planetair leven, worden langs de voedselketens doorgegeven en in levende wezens geaccumuleerd. Zij dringen zelfs door in de kiemcellen om daar de erfelijkheid, waarop de toekomst is gebaseerd, hetzij te doden, hetzij te veranderen. Vele van deze stoffen zijn bovendien biologisch actief. Een groot aantal levende wezens neemt deel aan dezelfde biologische processen en wordt dan ook automatisch slachtoffer van deze producten. De ontbladeringsprocédés in de Viëtnamese oorlog zouden een verklaring geven voor het toenemend aantal aldaar met afwijkingen geboren kinderen. Dit mag wel een toppunt van waanzin en misdadigheid genoemd worden. Tenslotte moeten wij constateren dat er een grote vertraging blijkt te bestaan tussen het tijdstip waarop bepaalde verbindingen worden aangewend en het tijdstip van hun negatieve uitwerking op het ecosysteem. Zo blijft het DDT-gehalte in vis nog meer dan 10 jaar stijgen nadat het gebruik van DDT heeft opgehouden. Wij kunnen ons dus niet veroorloven met het nemen van maatregelen te wachten totdat wij de verdraagzaamheidsgrens hebben bereikt of benaderd. Dit zou ons ten eerste op onze hoede moeten stellen.

Er zijn reeds een aantal verschijnselen die duidelijk tekenen aan de wand zijn. Er valt reeds een schaduw van steriliteit over de vogelwereld. Het aantal direct bedreigde dier- en plantensoorten loopt al in de duizenden. Voor het eerst in de geschiedenis van de mensheid worden kinderen thans geboren met door mensen veroorzaakte radioactieve elementen in hun beendergestel en schildklier. Men vindt duidelijk sporen terug van insecticiden in de moedermelk. Er is een onbetwistbare toename vast te stellen van sommige ziekten en er werden reeds nieuwe ziektevormen vastgesteld waartegen de mens geen enkele weerstand

blijkt te bezitten. Bijna alle ziekteoverdragende insecten zijn reeds resistent tegen de tot dusver tegen hen aangewende bestrijdingsmiddelen. En vooral een mogelijke catastrofale wijziging van de oppervlaktetemperatuur van de aarde wekt grote bezorgdheid. De wisselwerking van krachten die het niveau van de gemiddelde wereldtemperatuur in stand houdt, schijnt zó precies, zó nauwkeurig te zijn, dat alleen al de kleinste verandering in het energieëvenwicht het hele systeem zou kunnen ontwrichten. De geleerden tasten nog in het duister omtrent dit probleem, doch zijn van oordeel dat tussen de activiteiten van de mens een aantal hefboom punten ernstig genoeg zijn om werkelijke bezorgdheid te wekken, zoals de toenemende uitworp van stof, roet en gas, maar vooral de steeds toenemende hoeveelheid vrijkomende kool-dioxyde.

Wat is de oorzaak van dit alles?

2. Oorzaken van de milieucrisis

Voorals sedert de publikatie van het Rapport van de Club van Rome worden de meest uiteenlopende en dikwijls weinig genuanceerde voorspellingen gedaan met betrekking tot onze toekomst en is er een controverse geopend over de oorzaken van de milieucrisis.

Uitgaande van de vaststelling dat, ondanks de meest optimistische veronderstellingen omtrent ontdekking van reserves en recirculatie, er slechts een beperkte voorraad hulpbronnen, voedsel en land in voorraad is en er ergens een verdraagzaamheidsgrens voor vervuiling is, komt dit Rapport tot de conclusie dat de mensheid niet kan blijven doorgaan zich met toenemende snelheid te vermenigvuldigen en materiële vooruitgang als hoofddoel te beschouwen, zonder daarbij in moeilijkheden te komen. Volgens de huidige gedragspatronen zou het vooropgestelde wereldmodel dan ook nog vóór het jaar 2100 ineensstorten ingevolge hetzij grondstoffentekort, hetzij vervuiling, hetzij grond- en voedseltekort, zelfs indien wij erin zouden slagen de bevolking te stabiliseren en met behulp van de technologie de ineenstorting tijdelijk te verschuiven. Het Rapport pleit dan ook voor een beheerste en ordelijke overgang van de groei naar een toestand van wereldomvattend evenwicht.

Dit Rapport, door sommigen verkeerdelijk begrepen als een toekomstvoorspelling, werd door anderen dankbaar gebruikt om dikwijls eenzijdige zienswijzen en bij voorbaat vooropgestelde dogma's te bewijzen.

Willen wij de fundamentele oorzaak van de milieucrisis achterhalen, dan dienen wij best elke emotionele benadering van het probleem achterwege te laten en een duidelijk onderscheid trachten te maken tussen oorzaak en gevolg.

Er dringen zich bij dit onderzoek een aantal vragen aan ons op. Kan ons natuurlijk systeem wel zoveel groei dragen? Welke zijn de bovengrenzen van de vermenigvuldiging van de mens en van zijn materiële

activiteit op deze aarde? Kunnen wij voldoende hulpbronnen en voedsel voorradig blijven stellen voor een steeds stijgende bevolking? Waar ligt de verdraagzaamheidsgrens voor de milieuontwrichting? Of hebben wij misschien alleen maar enkele technische, gemakkelijk te herstellen fouten gemaakt en kunnen wij na correctie op de ingeslagen weg voortgaan?

De factoren die het meest worden genoemd als oorzaken van de milieucrisis zijn overbevolking en economische groei. Laten wij ze achtereenvolgens aan een kort onderzoek onderwerpen.

a. Overbevolking

Overbevolking is uiteraard een vrij relatief begrip. Het gaat om een verhouding tussen bevolkingsaantal en levenskansen in een bepaald gebied. Indien overbevolking de oorzaak van de milieudestructie is, betekent dat dus dat de kansen op een leefbaar bestaan gevoelig worden verminderd of eventueel volledig verdwijnen, omdat er in dat gebied te veel individuen aanwezig zijn of zullen zijn om aldaar nog volgens bepaalde normen te kunnen leven. Hetgeen moet bezeten worden is: de natuur wordt ontwricht, er is gevaar voor voedselschaarste en de hulpbronnen raken uitgeput, omdat wij te talrijk zijn geworden op deze planeet. De constatering: hoe meer mensen, hoe meer kansen op ontwrichting van het milieu, is hier even onbruikbaar als ze onweerlegbaar is.

Laten wij uitgaan van een aantal feiten.

Er moet onbetwistbaar een enigszins angstaanjagende toename van de wereldbevolking geconstateerd worden. Tegen het jaar 2.000 zal de wereldbevolking ongeveer 7 miljard bedragen en het achtste millennium zal dan in minder dan 7 jaar tijd worden bereikt, ten minste indien de bevolking met het huidige tempo blijft doorgroeien. Bij extrapolatie van de thans bestaande verbruiksniveaus zal het energieverbruik als dan minstens viermaal zo groot zijn als in 1970 en zal de aanspraak op de hulpbronnen en voedselvoorraden zeer groot zijn. Deze hulpbronnen en voedselvoorraden van de biosfeer vormen geen systeem zonder grenzen, terwijl de meekundige reeks van de voortplanting dat wel schijnt te zijn, tenzij ziekte, hongersnood, oorlog of natuurrampen op grote schaal optreden.

Wij moeten nochtans bovendien constateren dat de bevolkingsexplosie zich voornamelijk situeert in landen waar er tot nu toe weinig of geen sprake is geweest van milieudestructie. Het zijn evenmin deze bevolkingsexplosieve landen die een overdadig gebruik maken van onze hulpbronnenvoorraad en het zou wel erg cynisch zijn hen ervan te verdenken dat zij onze voedselvoorraden uitputten! Daar waar de wereldbevolking met ongeveer 2% per jaar groeit, groeit de industriële wereldproductie met 7% per jaar, maar verschillen in de groeicijfers maken de kloof tussen rijke en arme landen steeds groter. Tussen 1960 en 1965 nam de bevolking in de ontwikkelingslanden

met 11,5% met 6,9% de hulpbron van haar best dat de gemiddelde van 65 jaar minstens 1 woner van 50 jaar.

De bevolking is 6% uitverdelijkelijk voor afvalstoffen sedert 1945 er steeg in. Op zichzelf best mogelijke volkingsgroei verhouding deze laatste aantal mensen zien (voorziening in voedsel te voeren minder reproductie derde op de productie juist interoorzaak van het milieu wijten te name van

Hieraan toegevoegd - de zwaarlijk soort nooit het - bij grote voorraden terre were er tenminste vernietige

- de zwaarlijk milieucrisis toeliefmilieu nog kan gevoelig worden gen onge Overbe bezwaarlijk oorzaak ons leefmilieu te zoeken niet omdat bieden van deze aard

met 11,5 % toe, terwijl hun voedselvoorraad slechts met 6,9 % steeg. Zij beschikken slechts over 25 % van de hulpbronnen van de planeet voor meer dan 70 % van haar bevolking. Het mag wel even worden gezegd dat de gemiddelde Amerikaan tijdens een levensduur van 65 jaar de beschikbare voorraden van de biosfeer minstens 500 keer sneller erdoor jaagt dan een bewoner van India met een gemiddelde levensduur van 50 jaar.

De bevolking van de Verenigde Staten maakt slechts 6 % uit van de wereldbevolking, doch is verantwoordelijk voor 70 % of meer van de totale hoeveelheid afvalstoffen in de gehele wereld. De bevolking is er sedert 1946 met 42 % gestegen, terwijl de vervuiling er steeg in een orde van grootte van 200 tot 2000 %. Op zichzelf betekenen deze cijfers niets, aangezien het best mogelijk zou kunnen zijn dat een dergelijke bevolkingsgroei de werkelijke oorzaak is van een in verhouding veel sterkere mate van vervuiling, daar deze laatste exponentieel kan toenemen. Om een groter aantal mensen van het levensnoodzakelijke te voorzien (voedsel, kleding, enz.), zou het noodzakelijk kunnen zijn de produktie en daardoor ook de vervuiling in veel hogere mate dan de bevolkingsgroei op te voeren, door bv. een beroep te moeten doen op minder rendabele arbeidsmethoden. Dit zou dan een verminderde produktiviteit betekenen, d.i. een verminderde opbrengst per eenheid verrichte arbeid. Maar de produktiviteit is sedert 1946 in de Verenigde Staten juist integendeel enorm toegenomen. De eigenlijke oorzaak van de steeds toenemende verslechtering van het milieu in de Verenigde Staten schijnt dus niet te wijten te zijn aan een zelfs niet onbelangrijke toename van hun bevolking.

Hieraan kunnen nog de volgende feiten worden toegevoegd :

- de zuiver biologische activiteiten van de menselijke soort, welk aantal deze ook aanneemt, kunnen nooit het ecosysteem grondig verstoren ;
- bij goede organisatie zijn er op deze aarde nog voorraden aanwezig waarmee een nog vele malen grotere wereldbevolking kan worden gevoed, indien wij er tenminste niet in slagen ook deze voorraden te vernietigen ;

- de zojuist beschreven structuur van de milieucrisis toont duidelijk aan dat de ontwrichting van ons leefmilieu zeer gemakkelijk kan worden bereikt en nog kan toenemen met ons huidig en zelfs met een gevoelig lager bevolkingsaantal, indien onze gedragingen ongewijzigd blijven.

Overbevolking of bevolkingstoename kan dan ook bezwaarlijk worden aangemerkt als de fundamentele oorzaak van de op gang gebrachte ontwrichting van ons leefmilieu. Mogelijk bestaat wel de noodzaak om te zoeken naar stabilisatie van de bevolking, maar dan niet omdat onze planeet niet voldoende plaats zou bieden voor meer individuen, maar wel omdat wij deze aarde steeds minder geschikt maken voor mensen

en door ons ondoordacht optreden haar levensbasis hebben versmald. Maar dan is bevolkingstoename geen oorzaak, en wordt de eventuele noodzaak tot stabilisatie of beperking van de wereldbevolking een gevolg van de milieucrisis.

Volledigheidshalve dient hieraan te worden toegevoegd dat een van de oorzaken van de bevolkingstoename de door de mens verwezenlijkte beknotting is van het in de natuur werkende systeem van de aantalsregulatie, een factor die bezwaarlijk op de passieve zijde van de invloed van de mens op zijn omgeving kan worden geboekt. Maar, zoals straks zal blijken, bestaan er nog een aantal andere bevolkingsregulerende factoren buiten eenzijdig doorgevoerde bevolkingsstop.

b. Steeds toenemende economische groei

Ook hier geldt dezelfde regel dat hoe größer en omvangrijker de economische en technische activiteiten van de mens zijn, des te groter de kans is op milieudestructie en op uitputting van onze grondstoffenvoorraad. Maar daarmee is echter nog niet het bewijs geleverd dat de op gang gebrachte destructie het gevolg is van economische groei en zeker niet dat elke economische groei op ernstige wijze milieuverstorend is.

Laten wij ook hier uitgaan van enkele feiten.

De mens heeft steeds ernaar gestreefd zijn materiële levensvoorwaarden te verbeteren en heeft daartoe zijn economische en technische activiteiten opgevoerd. Zoals reeds gezegd, is de natuur er echter lange tijd in geslaagd de nadelige gevolgen van deze activiteiten grotendeels te elimineren.

Anderzijds constateren wij dat er zich een bepaalde verschuiving heeft voorgedaan in onze activiteiten, terwijl bepaalde factoren praktisch ongewijzigd zijn gebleven. Nemen wij opnieuw de Verenigde Staten als voorbeeld, omdat daar de welvaartsexplosie het grootst is: Een aantal welvaartbepalende factoren, zoals voedsel, kleding, behuizing, hebben er sedert 1946 per hoofd van de bevolking geen noemenswaardige stijging ondergaan. De produktie heeft er ongeveer gelijke tred gehouden met de bevolkingstoename, behalve wat betreft het gebruik van elektriciteit en brandstoffen en de produktie van een aantal luxe-artikelen.

Tenslotte is er het feit dat zowel economie als technologie in hun mogelijkheden noodzakelijk begrensd worden door en afhankelijk blijven van het natuurlijk systeem, dat de uiteindelijke bovengrens vormt voor alle activiteiten van de mens.

Uit hetgeen voorafgaat kunen wij reeds enkele conclusies trekken :

- economische groei zal niet tot milieudestructie leiden, zolang hij de in de natuur besloten begrenzungen eerbiedigt en met ecologisch verantwoorde methoden wordt nagestreefd en bereikt ;

- omgekeerd zal milieudestructie noodzakelijk lei-

den tot inkrimping van onze economische mogelijkheden, aangezien deze afhankelijk blijven van een gaaf functionerende natuur. Ook hier blijkt weer duidelijk dat wij door ons optreden op weg zijn onze levenskansen op deze aarde te versmallen.

Dit alles brengt ons rechtstreeks op het spoor van de eigenlijke, fundamentele oorzaak van de op gang gebrachte ontwrichting van ons leefmilieu. De eigenlijke oorzaak is gelegen in de manier waarop wij welvaart nastreven, waarop wij de middelen van bestaan wensen te verkrijgen, verdelen en gebruiken, in de wijze ook waarop het begrip "welvaart" zich heeft ontwikkeld.

Wanneer wij constateren dat in twintig jaar tijd de milieuverontreiniging in de Verenigde Staten van 200 tot meer dan 2.000 % is toegenomen, zonder dat een aantal welvaartsbepalende factoren zoals voedsel, kleding, behuizing, noemenswaardig zijn gestegen, zullen wij moeten toegeven dat er iets is misgelopen.

Voornamelijk sedert de tweede wereldoorlog hebben wij onze toevlucht genomen tot nieuwe methoden in ons productieproces. Natuurlijke, volledig afbreekbare producten zoals zeep, katoen, wol, enz., werden grotendeels vervangen door niet of zeer moeilijk afbreekbare, milieuvreemde en dus sterk verontreinigende synthetische wasmiddelen, vezels, plastics, enz. Wij wonen en werken in gebouwen die steeds minder hout en staal en steeds meer kunststoffen, aluminium en beton bevatten. Wij vertonen een toenemende neiging om onze industriële werkzaamheden te verrichten in stedelijke gebieden en de industriële technologie uit te breiden tot de landbouw. Wij zijn dan ook op ontstellende wijze aan allerlei vormen van roofofbouw gaan doen. Ons voedsel groeit op kleinere oppervlakten en wordt voortgebracht met behulp van steeds meer kunstmeststoffen, pesticiden en herbiciden, waarvan de doeltreffendheid met de keer afneemt en de dosis dan ook telkens dient te worden opgevoerd. Wij leven in de constante illusie over meer keuzemogelijkheden te beschikken en eisen mooiere producten, waarvan de voedingswaarde van minder belang schijnt te zijn. Daarbij komt dat wij onze levenswijze grondig hebben gewijzigd en onze houding ten aanzien van de ons omringende wereld totaal is veranderd. Wij vertonen steeds meer de neiging ons afzonderlijk en liefst omringd met een zo groot mogelijke ballast aan materialen en lawaai te verplaatsen in grotere en snellere auto's, terwijl wij ons nog nooit zo van elkaar vervreemd en eenzaam hebben gevoeld, en er werd ons een onvoorstelbare wegwerp- en verspilmentaliteit aangekweekt, die dreigt in ons elk gevoel van respect voor de ons omringende voorwerpen en voor de menselijke arbeid die erachter steekt, verloren te doen gaan. Daarbij komt dat wij in feite hebben opgehouden zelfstandig te denken en te beslissen, doch in bedwang worden gehouden door de technologie die, op grond van een overdonderende efficiëntie en een stijgende levensstandaard, in ons

iedere vorm van protest heeft lamgelegd. Iedere nieuwe macht over de natuur blijkt in feite evenzeer een macht over de mens te zijn. Nooit in de geschiedenis van de mensheid is de onvrijheid zo groot geweest.

Deze evolutie in ons productieproces vertoont duidelijk de volgende kenmerken :

- de vervaardiging van zeer vele van deze producten van onze moderne samenleving vergt veel meer elektrische energie dan de vroegere arbeidsintensieve industrieën en deze producten zijn dan ook veel meer milieuverontreinigend. Voor de produktie van aluminium bv. is meer dan 15 maal zoveel energie nodig als voor de produktie van staal en 150 maal zoveel als voor de produktie van hout. Daarenboven veroorzaakt de vervaardiging van deze producten meestal de tussenkomst van een aantal zeer verontreinigende stoffen zoals chloor en kwik, die daarenboven hoge verbrandingstemperaturen noodzakelijk maken.

- deze producten en methoden hebben in ecologisch opzicht gefaald, niet omdat ze het nagestreefde doel niet hebben bereikt, doch juist integendeel. Plastics vormen in ecologisch opzicht een probleem wegens hun grote houdbaarheid, pesticiden door hun grote giftigheid, redenen waarom deze stoffen juist werden ontwikkeld. We hebben dus niet te maken met een andere technische onvolkomenheid, maar wel met een mislukking die het rechtstreeks gevolg is van het succes dat deze technieken hebben gehad. De oorzaak van dit falen schijnt besloten te liggen in de steeds verder doorgevoerde specialisatie van wetenschap en techniek. Al deze technieken in landbouw en industrie werden ontworpen om afzonderlijke problemen op te lossen, los van het geheel, en zonder dat hun schadelijke neveneffecten voor het geheel vooraf werden overwogen.

- deze naoorlogse produktiemethoden werden met zoveel enthousiasme in de praktijk gebracht omdat zij zeer winstgevend bleken te zijn voor de producenten, de aanloop vormden tot een versnelde economische groei. Hierin ligt tenslotte de kern besloten van het huidige probleem. Zonder verplicht te zijn de wet van de economische groei aan te vechten en zonder te moeten beweren dat verhoging van materiële welvaart uit ecologisch oogpunt per se onaanvaardbaar is, kunnen wij zeggen dat wij onze huidige materiële welvaart niet kunnen verantwoorden, omdat wij haar duidelijk slechts hebben kunnen bereiken aan de hand van een ecologisch oogpunt onverantwoorde methoden. Volgt daaruit dat wij de in de natuur besloten grenzen van materiële welvaart hebben bereikt of reeds hebben overschreden? Niet noodzakelijk. Maar wij hebben wel ons huidig welvaartspeel sneller bereikt dan in ecologisch opzicht verantwoord was, omdat wij steeds geweigerd hebben een aantal externe factoren mee te berekenen in de prijs van onze producten.

De uiteindelijke fundamentele oorzaak van de milieucrisis is dan ook gelegen in ons onverantwoord streven om zo vlug mogelijk te komen tot het berei-

ken van consumptie onze met de gen ons grotere woont. stilaan b

3. Waar

De m lang uit te tracht ven en ons voor

Zij dit probleem

van ver worden

der alles zich er

zen ople

ficiënt e

beelden worden

wen van natuurlij

enige kn

voeren kende m

in grote worden

heden an

delde af

men, zo

Een and

met de

bruikt on

velden te

levende t

Door

gie waan

groot de

gevaar lo

gevaarlijk

der techn

op hun b

ken van een zo hoog mogelijk materieel welvaarts- en consumptiepeil. Dit is kennelijk de hoofdtendens van onze moderne samenleving, die duidelijk in strijd is met de natuurlijke orde waarin wij leven. Wij gedragen ons op deze aarde als een koning wiens geldkoffer grotere afmetingen vertoont dan het paleis waarin hij woont. Om aan dit dilemma te ontsnappen, zijn we stilaan begonnen dit paleis af te breken.

3. Waar ligt de oplossing van deze crisis?

De mij toegemeten tijd laat mij niet toe daarover lang uit te weiden. Ik zal er mij dan ook toe beperken te trachten de grote krachtlijn ter oplossing aan te geven en enkele concrete maatregelen voor te stellen, die ons voor het bereiken ervan behulpzaam kunnen zijn.

Zij die het milieuprobleem als een louter technisch probleem beschouwen in deze zin dat voor elke vorm van verontreiniging een technische oplossing moet worden gezocht en kan worden gevonden en dat verder alles op zijn beloop kan worden gelaten, vergissen zich ernstig. De ons door de technologen aangeprezen oplossingen zijn trouwens over het algemeen inefficiënt en probleemverschuivend. De volgende voorbeelden tonen dit duidelijk aan: sedert enkele jaren worden er enorme bedragen uitgegeven aan het bouwen van waterzuiveringsstations waarin men dacht het natuurlijk afbraakproces door micro-organismen via enige kunstgrepen in versneld tempo te kunnen uitvoeren. Het bleek echter dat dit een inefficiënt werkende methode is waarbij weliswaar de in afvalwater in grote hoeveelheden aanwezige organische stoffen worden afgebroken, doch waardoor enorme hoeveelheden anorganische verbindingen via het aldus behandelde afvalwater in de natuurlijke wateren terecht komen, zodat in feite geen enkel resultaat bereikt wordt. Een ander voorbeeld: de detergentia die na de ramp met de Torrey Canyon op grote schaal werden gebruikt om de stranden te reinigen en de drijvende olievelden te lijf te gaan, hebben veel meer schade aan de levende have van de zee toegebracht dan de olie zelf.

Door een onbegrensd vertrouwen in de technologie waaraan wij trouwens de milieucrisis voor een groot deel "te danken" hebben, zouden wij het grote gevaar lopen in een wereld te belanden waarin de ene gevaarlijke techniek gecontroleerd wordt door een ander technisch snuffje, waarvan de schadelijke gevolgen op hun beurt weer in het oog moeten worden gehouden door een nog subliemer technisch wonder, zodat de overlevingskansen uiteindelijk letterlijk worden opgehangen aan een "zijden" draadje, waarvan wij dan maar moeten hopen dat het nooit zal breken. Ik meen dat er op deze aarde nog een meerderheid kan gevonden worden die met een dergelijke nachtmerrie niet wenst te worden geconfronteerd.

Het milieuprobleem raakt een aantal fundamentele waarden van onze maatschappelijke en economische ordening en het is veel complexer en meer omvattend

dan dat het met louter technische middelen zou kunnen worden opgelost. Dit wil niet zeggen dat wij zouden moeten afzien van alle ontdekkingen van de wetenschap en de technologie en dat wij opnieuw zouden moeten gaan leven als voorhistorische mensen. Wetenschap en techniek hebben onbetwistbaar aan de mensheid grote voordelen verschaft, maar wij moeten ook durven inzien dat zij in ecologisch opzicht hebben gefaald en wij moeten daaruit de nodige conclusies durven trekken. Willen wij dit wereldomvattend probleem oplossen, dan zullen wij onze mentaliteit moeten veranderen, op wereldvlak de samenleving ernstig moeten wijzigen en moeten afstand doen van die hulpmiddelen die duidelijk door de natuur worden afgestoten. Zodra wij zoeken naar een oplossing van de milieucrisis, komen er kwesties aan de orde die de kern raken van heel ons maatschappelijk bestel en komen er vele zaken op de helling te staan. Het herstellen van het evenwicht zal slechts kunnen worden bereikt door het tot stand brengen van veel meer evenwicht en matigheid in onze gedragingen, van meer rechtvaardigheid in onze samenleving en in de verdeling van de rijkdommen van deze aarde en door het verminderen van de spanningen in de maatschappelijke orde. We hebben dringend een wereld nodig gebaseerd op het werkelijk begrijpen van morele, esthetische en geestelijke waarden, een herstel van het geloof in de waarde van het leven, in zijn kostbaarheid en onaantastbaarheid!

De concrete maatregelen die ons moeten helpen dit doel te bereiken, zullen zeer verscheiden zijn. Wij zullen zeer veel dingen opnieuw moeten leren doen. Wij zullen moeten beginnen met paal en perk te stellen aan onze grenzeloze verspilzucht en een redelijk begrip van zuinigheid aan de dag moeten leggen. Dit zal alvast meebrengen: minder aanspraken op onze beperkte hulpbronnen, minder energieverbruik, minder overspoeling van onze samenleving met allerlei volkomen nutteloze rommel. Het energieverblindende en milieuverontreinigende personen- en goederenvervoer over de weg zullen wij grotendeels moeten vervangen door een goed georganiseerd vervoer per spoor, hetgeen tevens een einde zal maken aan de huidige absurde, steeds groter wordende grondinname voor wegen en aan de ontstellend hoge tol aan dodelijke verkeersslachtoffers. Urbanisatie en ruimtelijke ordening zullen in het teken moeten staan, niet van het creëren van nog meer en beter uitgeruste autowegen, doch wel van het scheppen van gezondere en aangename levensvoorwaarden, zoals betere verzameling en verwerking van vuil en afval, oprichting van gescheiden leefmilieus en van regionale economische centra tot ontlasting van grote steden, het scheppen van gezonde recreatiemogelijkheden, behoud en beheer van natuurgebieden en een daadwerkelijke beteugeling van het lawaai. In de landbouw zullen ecologisch verantwoorde methoden moeten worden toegepast: minder aanwending van kunstmest, alternatief gebruik van de

grond en biologische insecten- en onkruidbestrijding. Wegwerpverpakking dient resoluut te worden afgeschaft. Voor de industrie stelt Commoner een, weliswaar verre gaande, doch niettemin realiseerbare maatregel voor: vervanging van een groot deel van onze moderne produktiemethoden door ecologisch verantwoorde methoden. Zeer vele natuurprodukten zoals zeep, rubber, katoen, wol, hout, enz., vormen de rijkdommen van een aantal ontwikkelingslanden, waar ze nog in grote hoeveelheden voorhanden zijn of kunnen gemaakt worden en waar de produktie of ontginning ervan zeer gemakkelijk zou kunnen worden georganiseerd of opgedreven zonder grote schade voor het leefmilieu. Aldus zouden wij tegelijkertijd verschillende voordelen bekomen. Het zou ons het middel aan de hand doen om de hulp aan de ontwikkelingslanden op een totaal andere leest te schoeien en deze landen in staat stellen om vanuit hun pre-technologische traditie een basis te leggen voor nieuwe mogelijkheden om zich uit hun armoede te verheffen zonder ertoe verplicht te worden onze foutieve gedragingen na te volgen. Tegelijkertijd zouden wij een grote dienst bewijzen aan ons en hun leefmilieu en de bevolking automatisch en op volkomen natuurlijke wijze stabiliseren. De meest succesvolle vorm van bevolkingspolitiek is inderdaad daadwerkelijke ontwikkeling door het verbeteren van de levensomstandigheden van de bevolking. Op die wijze zouden wij de vicieuze cirkel kunnen doorbreken waarin wij anders noodzakelijk zullen terechtkomen, wanneer wij onze produktie steeds hoger zullen moeten opdrijven met onverantwoorde methoden om telkens nieuwe behoeften te bevredigen en om de nodige geldmiddelen ter beschikking te kunnen stellen voor ontwikkelingshulp, hetgeen zou leiden tot steeds grotere verslechtering van het leefmilieu. Want laten wij de ontwikkelingslanden niet uit het oog verliezen. Veronderstel even dat zeven miljard mensen zullen willen leven als West-Europeanen of Amerikanen! Deze landen, waarin op dit ogenblik de grote meerderheid van de bevolking nauwelijks een groter beroep doet op de natuurlijke hulpbronnen en voedselvoorraden dan de neolithische mens, en die zopas begonnen zijn aan hun industrialisering, zullen nooit bereid gevonden worden om hun ontwikkelingsdoeleinden ondergeschikt te maken aan de milieukwaliteit, indien wijzelf onze samenleving niet grondig wijzigen en onze economie niet afstemmen op de bevrediging van werkelijke behoeften.

Dit alles zou zeker niet van vandaag op morgen en zonder het overwinnen van zeer veel tegenstand kunnen worden verwezenlijkt. Indien wij echter in de komende decennia niet meer kunnen opbrengen dan onze huidige wetenschappelijke voortvarendheid, economische hebzucht en nationale hoogmoed, dan kunnen wij de kansen op een behouden mensheid niet erg hoog aanslaan en dan heeft het inderdaad weinig zin voort te gaan met het creëren van miljarden individuen, waaraan wij reeds vooraf de kansen op een mens-

waardig en gezond bestaan zullen hebben ontnomen. Maar dan zal blijken dat wij ons ernstig vergist hebben omtrent de gevolgen. Dan zullen wij onze waardigheid als mens erbij inschieten en belanden in een wereld waarin leven geen gave maar een opgave is, en waarin een harde strijd om het bestaan zal gevoerd worden. De naties die bereid zullen gevonden worden om hun voortbestaan en de veerkracht van hun bevolking in gevaar te laten brengen door eenzijdig doorgevoerde bevolkingsstop, zullen ver te zoeken zijn en de beperking van de economische groei geen genade vinden bij hen die tot dan toe nog maar weinig van de koek gekregen hebben.

De kansen dat wij tijdig een oplossing zullen bereiken, lijken niet erg groot te zijn. Zij veronderstellen inderdaad een zó grote dosis offerbereidheid, zoveel moed, inzicht en samenwerking van hen die voor het nemen van de maatregelen zullen moeten zorgen, dat wij ons angstig afvragen of zij in de komende jaren, die beslissend zullen zijn, zullen kunnen worden opgebracht. Ons politiek leven wordt meer en meer gedomineerd door technologen en allerlei belangengroepen en onze samenleving schijnt meer en meer te worden beheerst door een verlangen om steeds hogere niveaus van materiële welvaart te bereiken. Op alle niveaus schijnt een algemene toestand van verzadiging nog heel ver weg te zijn. De reeds genomen maatregelen, zowel op internationaal als op nationaal vlak, getuigen van zó'n grote besluiteloosheid, belangbescherming, streven naar compromissen, amateurisme en gebrek aan fundamenteel inzicht, dat ze op maar weinig hoopvol kunnen stemmen.

Maar misschien mogen wij onze verwachting stellen op de jeugd, die hier mogelijk een basis zal vinden voor een nieuw ideaal, of op de jurist, aangezien het recht toch bij uitstek zou moeten streven naar een meer menswaardige wereld! Indien wij ons eens zouden willen bezinnen over onze plaats als mens in het deze complexe werkelijkheid en eenheid waarin wij leven en waarvan stilaan een besef tot ons begint doordringen, zouden wij er misschien verrassend snel in slagen een heel wat gematigder houding aan te nemen ten overstaan van puur materiële eisen en zouden wij misschien beangstigd terugschrikken voor de gevolgen van onze daden. En zelfs dan zouden er nog meer dan voldoende groeimogelijkheden bestaan voor een economie, die hoognodig dient te worden afgeleid van uitsluitend materiële welvaart en consumptieve behoeftens naar meer menselijk welzijn. Indien wij ons onszelf geloven en ons leven weer in eigen handen nemen, zullen wij dan toch nog veiliger wateren bereiken langs een weg van meer wederzijds begrip, samenwerking, rechtvaardigheid en vrede?

LITERATUUR

Carson R.: *Silent Spring*, 1962 (Ned *Dode Lente*, 1962)
Commoner B.: *The Closing Circle*. New York 1971 (Ned *Overleven wij dit?* 1972)

Gysels H.: *Hamsters Handboekje voor vervuild Vlaanderen*, Gent, 1972.
 Marcuse H.: *One Dimensional Man*, Boston, 1964 (Ned. *De eendimensionele mens*, Bossum, 1971).
 Meadows D.: *The Limits To Growth*, 1972 (Ned. *Rapport van de Club van Rome*).
 Mishan E.J.: *The Costs of Economic Growth*, Londen, 1968. (Ned. *De welvaart wordt duur betaald*, 1971).
 Naets G.: *Het Europa van de Tien: één leefmilieu*, 1972.
 Peters H.: *Van milieuvuiling naar milieubeheer*, 1970.

Szent-Gyorgyi A.: *The Crazy Ape*, 1970. (Ned. *De krankzinnige aap*).
 Van de Kamer J. e.a.: *Het verstoorde evenwicht*, Utrecht, 1970.
 Van Holder M.: *Belgisch milieurecht*, 1973.
 Ward B. en Dubos R.: *Only One Earth, The Care And Maintenance Of A Small Planet*, 1972 (Ned. *Niet méér dan één aarde. Zorgvuldig beheer van een kleine planeet*).
 Willems Th. e.a.: *De noodzaak van natuur- en milieubeheer*, Utrecht, 1971.

DE FEESTDAGENWET VAN 4 JANUARI 1974 (STAATSBLAD, 31 JANUARI 1974)¹

1. De eerste reglementering ter zake was het bij Wetsbesluit van 7 oktober 1946² gewijzigde tijdelijke Wetsbesluit van 7 februari 1946³, die voor de arbeiders in acht betaalde feestdagen voorzag. Het Wetsbesluit van 25 februari 1947⁴, dat ter zake de basisreglementering werd, kwam in de plaats en voorzag in "ten minste" acht betaalde feestdagen.

Het regentsbesluit van 15 juli 1947 dat het vroegere uitvoeringsbesluit van 2 april 1947 wijzigde bepaalde tien feestdagen.

Dat aantal werd bij de Wet van 30 december 1950⁵ behouden. Tegelijkertijd verzekerde deze wet voor de arbeiders én voor de per prestatie betaalde bedienden de waarborg van het loon voor tien feestdagen per jaar, waar tevoren het loon niet werd betaald wanneer een der feestdagen met een zondag samenviel.

Het recht op tien betaalde feestdagen werd tot de andere categorieën van bedienden uitgebreid bij de Wet van 27 juli 1955⁶.

De hoofdzakelijke uitvoerings- en wijzigingsbesluiten zijn van 2 april 1947 (BS. 4 april), 15 juli 1947 (BS. 20 juli, erratum 10 september), 13 oktober 1953 (BS. 28 oktober), 28 november 1956 (BS. 8 december), 25 april 1957 (BS. 3-4 juni 1957), 1 september 1960 (BS. 22 september), 9 december 1960 (BS. 13 december), 6 juli 1967 (BS. 21 juli), 28 november 1969 (BS. 5 december), 12 december 1969 (BS. 1 jan. 1970), 2 juni 1970 (BS. 21 juli 1970) en 27 juli 1972 (BS. 28 september 1972).

Waarom een nieuwe wet? De Wet van 4 januari 1974 heeft een dubbel opzet. Enerzijds beantwoordt zij aan de in het arbeidsrecht toenemende tendens de arbeidsregelingen zoveel mogelijk eenvormig te ma-

ken. Zo zijn het toepassingsgebied, het toezicht en de sancties in overeenstemming met de bij de Arbeidswet van 16 maart 1971 gecoördineerde arbeidsreglementeringswetten. Anderzijds zijn sinds 1947 wel enige ervaringen opgedaan die in de nieuwe wet zijn opgenomen.

2. De wet is ingedeeld in vijf hoofdstukken, respectievelijk gaande over het toepassingsgebied (artt. 1-3), het verbod van tewerkstelling tijdens de feestdagen (artt. 4-13), toekenning van loon voor de feestdagen (artt. 14-16), algemene bepalingen inzake advies toezicht en sancties (artt. 17-28) en eindbepalingen (artt. 29-34).

3. *Toepassingsgebied.* De wet is van toepassing op de werknemers en op de werkgevers.

Met werknemers worden gelijkgesteld de personen die, anders dan krachtens een arbeidsovereenkomst, arbeid verrichten onder het gezag van een ander persoon; met werkgevers de personen die de met werknemers gelijkgestelde personen tewerkstellen. Het toepassingscriterium is de band van ondergeschiktheid, hoe zwak die band ook is. De familieondernemingen vallen voortaan dus onder de wetgeving. De wet is niet van toepassing op de openbare sector, uitgezonderd de instellingen die een industriële of commerciële activiteit uitoefenen en de instellingen die geneeskundige, profylactische of hygiënische verzorging verlenen (bijv. ziekenhuizen).

Op voorstel van de bevoegde paritaire comités en na advies van de Nationale Arbeidsraad kan de Koning het toepassingsgebied uitbreiden of inkrimpen.

Overeenkomstig de Wet van 5 december 1968 betreffende de collectieve arbeidsovereenkomsten en de paritaire comités (B.S., 15 januari 1969) kan de Nationale Arbeidsraad als paritair orgaan optreden wanneer er voor een bepaalde bedrijfstak geen paritair comité bestaat of wanneer een opgericht paritair comité niet werkt.

De Nationale Arbeidsraad vervult dan de functie die normaal aan het paritair comité is opgedragen. Deze

¹ Senaat, *Parl. Besch.*, 1972-1973, nr. 416; 1973-1974, nrs. 10, 14 en 45; *Parl. Hand.*, verg. 8 en 13 november 1973; Kamer, *Parl. Besch.*, 1973-1974, nr. 709/1 en 2; *Parl. Hand.*, verg. 19 en 20 december 1973.

² B.S., 13 oktober 1946.

³ B.S., 15 maart 1946.

⁴ B.S., 12 maart 1947 en erratum B.S., 12 april 1947.

⁵ B.S., 31 december 1950.

⁶ B.S., 6 augustus 1955.